

USAID | **УКРАЇНА**
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

ДИТИНА З АУТИЗМОМ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Серія «Інклюзивна освіта: крок за кроком»

Київ – 2015

ПРО ПРОЕКТ

Інклюзивна освіта, або створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в системі загальної освіти, є не тільки проявом демократичності українського суспільства, яке має забезпечувати права своїх громадян, а й міжнародним зобов'язанням, пов'язаним з ратифікацією Україною Конвенції ООН «Про права людей з інвалідністю». У статті 24 «Освіта» цієї конвенції зазначено, що держави-члени конвенції повинні впроваджувати інклюзивну освіту на всіх рівнях системи освіти.

Останнім часом чимало змін здійснено на цьому шляху як на рівні законодавства, так і на рівні практики: внесені зміни в основні Закони України про розвиток і впровадження інклюзивної освіти; створені умови для навчання дітей і молоді з особливими освітніми потребами на базі багатьох дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, здійснюється підготовка педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища тощо. Водночас, багато викликів усе ще постає на цьому шляху: брак ресурсів, досвіду, розуміння основних переваг цієї нової філософії освіти.

Саме для вирішення основних викликів, пов'язаних із забезпеченням одного з основних прав кожної людини – права на освіту, був створений проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком», який запроваджувався впродовж 2013–2015 років Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку – USAID. Загальною метою проекту було покращення умов для отримання освіти дітей з особливими освітніми потребами дошкільного й молодшого шкільного віку шляхом відкриття інклюзивних ресурсних центрів, створених для забезпечення підтримки батьків дітей з особливими потребами та педагогів, які працюють з ними.

Такі інклюзивні ресурсні центри (ІРЦ) були створені на базі психолого-медико-педагогічних консультацій у містах Вінниця, Київ, Рівне, Черкаси, а також на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Створені ІРЦ надають методичну, інформаційну, консультаційну підтримку батькам дітей з особливими потребами та педагогам, які працюють із цими дітьми, а також обстоюють права цих дітей та їхніх батьків.

*Наталія Софій,
Директор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»*

ПИТАННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ

 Розлади аутистичного спектра як особливий тип порушень розвитку.....	4
 Сильні сторони дітей з аутизмом	6
 Підготовка дитини з аутизмом до освітнього простору	8
 Створення належних умов для навчально-виховного процесу дітей з аутизмом у закладі освіти.....	10
 Психолого-педагогічний супровід дитини з аутизмом	12
 Співпраця фахівців з батьками	14

ПЕРЕДМОВА

Поява дітей з особливими потребами в загальноосвітніх навчальних закладах стає дедалі поширенішим явищем в Україні. Це відбувається внаслідок процесу гуманізації освіти, а також з огляду на постійне збільшення чисельності таких дітей.

Відомо, що перебування «особливих» дітей у закладах освіти супроводжується різноманітними труднощами, які часто унеможливають процес їх послідовного навчання. Однією з найскладніших для педагогів категорій є діти з розладами аутистичного спектра¹ (РАС).

Діти з РАС суттєво відрізняються від дітей будь-якої іншої категорії, оскільки в них немає вроджених соціальних якостей: вони не дивляться на іншу людину і не зважають на неї, у них немає жодного бажання робити те, що їм пропонують інші люди. Проте кожний з них виконує певні дії, які мають стереотипний характер, тож складається враження, що окрім цього заняття їх нічого в житті не цікавить. Їхнє перебування серед людей має розвивальний ефект тільки тоді, коли застосовують спеціальні підходи, методи та засоби.

---

¹ Термін узгоджено з Уніфікованим клінічним протоколом медичної допомоги та медичної реабілітації (2015 р.).

«Потенціал людей з аутизмом необмежений, як і потенціал інших людей. Це лише питання надання підтримки й освіти, що враховує потреби осіб з аутизмом»

Доктор Стівен Шор, професор корекційної освіти, консультант у питаннях аутизму, людина з аутизмом

Насправді, діти з аутизмом можуть і повинні продуктивно розвиватись, повноцінно навчатись, бути вихованими, старанними та слухняними. Як і в інших дітей з особливостями розвитку, у них є особливі освітні потреби; тому їх долучення до освітнього простору мусить бути продуманим і підготовленим.

РОЗЛАДИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ПОРУШЕНЬ РОЗВИТКУ

Розлади аутистичного спектра (скорочено – аутизм) – це загальний розлад розвитку, що має неврологічну природу і характеризується такими проявами, як:

- стійкий дефіцит комунікації та взаємодії;
- обмежені що повторюються, прояви поведінки, дії та інтереси;
- гіпер-/гіпочутливість до сенсорної інформації.

Діти з аутизмом мають різний рівень розумового й мовленнєвого розвитку (стан інтелекту не є диференційною ознакою аутизму). За статистикою, прояви аутизму виявляють до 3,5 року й переважно в осіб чоловічої статі (у 4–4,5 разу частіше, ніж у жінок).

За звітом Центру з контролю захворюваності і профілактики США (CDC), у 2015 р. розлад аутистичного спектра фіксується в однієї дитини із 68-и, що на 30 % більше, ніж аналогічний рівень два роки тому, який становив один випадок з 88 дітей. Поширеність аутизму загалом однакова в усьому світі.

У минулому деякі дослідники розглядали аутизм як різновид шизофренії, вважаючи, що аутизм – це рання шизофренія (Bender, 1947, Сухарева, 1937; 1974; Башина, 1975; 1980). Дійсно, у шизофренії й аутизму є певні схожі зовнішні прояви: надмірна самоізоляція (уникнення соціальних та емоційних контактів); моторні маніпуляції або мовленнєве бурмотіння.

Наразі аутизм розглядають як окремий розлад розвитку, що принципово відрізняється від інших видів дизонтогенезу. В осіб з аутизмом випадки шизофренії виявляють з тією самою частотою, що і в осіб з типовим розвитком.

**Принципові відмінності
між аутизмом як *неврологічним* порушенням
і шизофренією як *психічним* розладом**

Шизофренія	Розлади аутистичного спектра
Наявність періодів ремісії та нормального функціонування	Сталі прояви за типом розладів аутистичного спектра
Збережена здатність до діалогу як двостороннього обміну інформацією	Відсутня здатність до діалогу як на вербальному, так і на невербальному рівні
Прояви слухових галюцинацій, марення, нав'язливі ідеї; використання мовлення для опису своїх ірраціональних думок	Аутоstimуляція як дії, спрямовані на повторення вражень від реального (а не вигаданого!) навколишнього світу
Причина відсторонення від людей – уявлення, що люди недружні, агресивно чи вороже налаштовані, мають злі наміри	Чинник побоювання людей – їх різноманітні прояви, непередбачуваність і незрозумілість (невідомо, чого вони хочуть)
Несприятливий прогноз, професійна дисфункція	Позитивна динаміка за відповідних умов навчання й розвитку, здатність до успішної послідовної професійної діяльності

СИЛЬНІ СТОРОНИ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

Особи з аутизмом мають сильні сторони, серед яких:

- схильність до впорядкованості, завершеності, структурованості;
- кмітливість, переважання невербального інтелекту;
- високорозвинена механічна пам'ять;

Девід Барс (David Barth), юнак з аутизмом

- здатність до запам'ятовування знакових систем (насамперед мови програмування);
- здатність бездоганно та без відволікань виконувати ті дії, яких навчені;
- високорозвинена здатність орієнтуватись у просторі й часі;
- тонке відчуття емоційного стану іншої людини, розуміння того, з ким і як можна поводитись;
- абсолютний музичний слух.

Індивідуальними сильними сторонами осіб з аутизмом є їхні захоплення. Якщо спиратись на ці захоплення у процесі взаємодії з такими дітьми, то в них виникатиме мотивація виконувати те, що просить дорослий.

Процес навчання (як соціальних, так й інтелектуальних умінь) варто розгортати навколо сфери зацікавлення дитини з аутизмом.

Генрі Фрост, 13 років, хлопчик з аутизмом, який не розмовляє.

«Мені важко слухати й бачити, слухати й розуміти, сидіти, дихати і спілкуватись одночасно. Мої думки пливуть під водою. Але я тут. Я розумію. Я люблю книги. Я люблю слова. Я люблю літери. Я люблю вчитись. Я навчився читати слова до того, як я навчився їх чути. Прекрасні, надійні слова. Є люди поза моєю родиною, які бачать мене справжнього. Я пам'ятаю їх усіх, їхні імена. Я пам'ятаю почуття поруч з ними. Я вільний. Я пливу. Я можу бути собою. Мені це подобається. Будь ласка, спробуйте стати тим, хто розуміє, що людина, подібна мені, також має голос і багато всього іншого»

ПІДГОТОВКА АУТИЧНОЇ ДИТИНИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Базовий дефіцит дітей з аутизмом – **соціально-комунікативна сфера**.

Відтак соціальні навички стають ключовими навчальними цілями для дітей з аутизмом.

Це означає, що яким би не був зміст занять, завжди повинен реалізуватися соціальний компонент, щоб дитина усвідомлювала, хто біля неї і що вони **РАЗОМ** роблять.

У дітей з аутизмом конче необхідно формувати **позитивний досвід взаємодії з однолітками**. Це найкраще відпрацьовувати в парі з іншою дитиною: ведучий проводить заняття за розробленою структурою, помічник учить дитину **слухати дорослого** (ведучого), бачити, чути, відчувати, урахо-

увувати присутність іншої людини, розпізнавати її емоційний стан, орієнтуватись на її прояви, дотримуватись черговості при виконанні вправ тощо.

Для успішного набуття соціального досвіду дитині з аутизмом необхідно опанувати такі **фундаментальні вміння**:

- здатність підтримувати контакт з іншою особою (бути толерантною до її присутності, дивитись їй в очі);
- уміння виконувати соціальні ролі (вихованця/учня), дотримуватися простих правил поведінки у групі однолітків;
- уміння наслідувати, імітувати дії дорослого (рухи різної складності, поведінку, мовлення);
- здатність до відгуку (діалогу) як реакція на ініціативу іншої людини;
- здатність проявляти власну ініціативу (попросити, звернутись по допомогу, вибачитися) соціально прийнятним чином;
- мати сформовані навички самообслуговування;

- здатність до відгуку (діалогу) як реакція на ініціативу іншої людини;
- здатність проявляти власну ініціативу (попросити, звернутись по допомогу, вибачитися) соціально прийнятним чином;
- мати сформовані навички самообслуговування.
- Адаптивні можливості дитини необхідно підвищити через *послідовий і цілеспрямований сенсомоторний розвиток*.

Ідеться передусім про:

- ❖ набуття дитиною повноцінного чуттєвого досвіду (сенсорної інтеграції);
- ❖ нормалізацію тонічної регуляції, вивільнення напруги;
- ❖ розвиток сили, витривалості, розкутості, пластичності, спритності, влучності тощо.

Підвищення адаптивних можливостей дитини з аутизмом (базового почуття довіри до людей, тонічної регуляції, чуттєвого досвіду) разом з відпрацюванням у парі з іншою дитиною необхідних соціальних умінь уможливають її успішне інтегрування в освітній простір.

СТВОРЕННЯ НАЛЕЖНИХ УМОВ ДЛЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Зважаючи на таку сильну рису дітей з аутизмом, як схильність до впорядкованості, головним принципом їх навчання є **структурованість**.

Предметно-просторові ресурси конкретизуються в таких підходах, як: структурування простору та врахування важливих предметів для організації відповідного середовища.

Створення сприятливих умов для дитини з аутизмом передбачає визначення певних зон для діяльності та їх меж за допомогою певних візуальних опор, як-то: меблі, наклейки, позначки, кольорові стрічки, килими, кольорові фігури, скатертини, серветки тощо. Це дає змогу перетворити навколишнє середовище на безпечне, чітке і прогнозоване, що сприяє зосередженню уваги та глибшому розумінню завдання.

Високоорганізований простір перетворює середовище на чітке, упорядковане та передбачуване.

Запровадження візуальної підтримки дає дітям з аутизмом змогу отримати сталі й незмінні орієнтири, що поступово скеровують їх прояви. Доречно застосовувати саме графічні стимули, які набувають для таких дітей статус правил (законів).

Правила оформлюють у вигляді графіків, розкладів, алгоритмів дій, схем, позначок тощо.

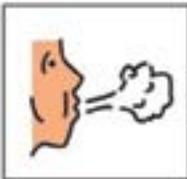
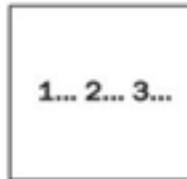
Різні види впорядкованих візуальних стимулів дають змогу дитині з аутизмом орієнтуватися у подіях тижня, дня, перерви (дозвілля), занять (уроку), окремого завдання.

Форматом розкладу може бути альбом або папка з файлами, де в певній послідовності розміщено малюнки, фотографії, піктограми, надписи.

Візуалізований розклад допомагає: організувати свій час; розуміти вимоги вчителя, готуватись до можливих змін; виокремлювати важливу інформацію, формувати здатність до самостійної цілеспрямованої роботи, набувати навички саморегуляції.

Соціальний розвиток, засвоєння правил поведінки так само повинні відбуватися за допомогою *візуалізованих правил*, які для дитини з аутизмом набувають значення сталого, незмінного, надійного «закону» і стають справжньою опорою та орієнтиром. Привчання до певних правил допомагає засвоїти соціально прийнятні моделі поведінки.

<p>Приклад візуалізованого правила</p>				
<p>Коли я засмучений, мені треба глибоко подихати.</p>	<p>Я йду прогулятись,</p>	<p>п'ю воду, або</p>	<p>повільно рахую подумки до десяти.</p>	

ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДИТИНИ З АУТИЗМОМ

Психолого-педагогічний супровід – це пролонгований процес, спрямований на зменшення кількості дестабілізаційних чинників і формування в дітей адаптивних функцій з метою забезпечення оптимального розвитку та здобуття ними якісної освіти в умовах навчального закладу.

² Український аналог документа, який в інших країнах називають «Індивідуальна освітня програма»/ «Індивідуальний освітній план».

Про наявність психолого-педагогічного супроводу можна стверджувати тоді, коли навколо дитини створюють **міждисциплінарну групу** (з фахівців, які безпосередньо опікуються дитиною, та батьків), яка розробляє для неї **«Індивідуальну програму розвитку»** (ІПР)² і цілеспрямовано працює над досягненням визначених у ній **актуальних цілей**.

Узгодженість дій фахівців на кожному етапі повинна охоплювати такі позиції:

- 1) оцінка стану розвитку дитини всіма учасниками групи супроводу – аналіз проблемної поведінки (час; те, що відбувається ДО проявів проблемної поведінки; зміст самої поведінки; що відбувається після; чого дитина хоче досягти);
- 2) систематизація даних про дитину з метою формулювання першочергових цілей (визначення пріоритетних цілей);

3) заповнення «Індивідуальної програми розвитку»; визначення місця, ролі та режиму роботи кожного фахівця в розробленій для дитини стратегії інтенсивної допомоги;

4) створення умов в освітньому просторі для оптимального навчально-виховного процесу дитини з аутизмом (структурування простору, упорядкування предметів, організація візуальної підтримки);

5) запровадження ІПР з урахуванням визначених цілей і зон відповідальності кожного учасника групи супроводу;

6) моніторинг динаміки успішного розвитку дитини.

Актуальні цілі варто прописувати за принципами цілепокладання SMART, які містять такі орієнтири, як: реалістичність, досяжність, вимірюваність, узгодженість, визначеність у часі. Таких цілей на початку може бути три. Пріоритет у виборі цілей: *безпека* (якщо дитина може пошкодити себе/інших); *соціальні вміння*; *комунікація*; *поведінка*; *навчальні навички*.

У спеціальному щоденнику кожний учасник групи супроводу робить позначку після свого заняття з дитиною, щоб зазначити особливості роботи над актуальними цілями.

Важливо, щоби члени групи супроводу систематично обговорювали ситуацію з дитиною та свої зусилля в напрямі організації освітнього процесу, продумували різні форми співпраці та взаємодії, визначали нові для дитини актуальні цілі.

СПІВПРАЦЯ ФАХІВЦІВ З БАТЬКАМИ

Дитина почне змінюватись тоді, коли змінюватиметься її родина.

Джим Сінклер, людина з аутизмом, засновник організації із самоадвокації «Autism Network International»

Головним орієнтиром у роботі з батьками є особистісне зростання, підвищення особистісної компетентності членів родини та забезпечення доступу до їхніх власних психологічних ресурсів.

Сталі досягнення дитини з аутизмом можливі лише **за умови фундаментальних змін у родині.**

Найважливіше – розвивати в батьків нові можливості, такі як **здатність**:

- бачити сильні сторони дитини, уміти підтримувати її інтереси, творчо розвиваючи її;
- знаходити вмілих і відповідальних фахівців і налагоджувати з ними послідовну співпрацю;
- радіти кожним (нехай і незначним) зрушенням у розвитку дитини;
- створювати яскраве, наповнене подіями й сенсом життя для своєї дитини та всієї родини, знаходити друзів та однодумців.

Основні **напрями співпраці** з батьками:

- ❖ *обмін знаннями про дитину та позитивним досвідом взаємодії з нею;*
- ❖ *створення розвивального середовища вдома;*
- ❖ *продумування стратегії допомоги дитині та її реалізація.*

Поступальний розвиток аутичної дитини можливий тоді, коли батьки припинять ставитись до неї, як до «маленької і слабенької».

Тому важливим орієнтиром у взаємодії з дитиною мусять бути послідовна та узгоджена між дорослими вимогливість, прагнення привчити її до порядку, виконання нею певних соціально-побутових обов'язків.

Головне – щоб у дітей була повага до дорослого, а його слова мали для них значущість. Тоді діти виконуватимуть прохання і дослухатимуться до слів своїх наставників.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. – М.: «Теревинф», 2013. – 272 с.
2. Аппе Фр. Введение в психологическую теорию аутизма / Фр. Аппе. – М.: Теревинф, 2006. – 216 с.
3. Гайдукевич С. Е. Средовой подход в инклюзивном образовании // Инклюзивное образование: состояние, проблемы, перспективы. – Минск: Четыре четверти, 2007. – 34 с.
4. Доленко О. В. Аутизм в дошкольном детстве. Откровенный разговор (в помощь родителям) / О. В. Доленко. – Запорожье: ООО «Печатный мир», 2009. – 140 с.
5. Карвасарская Е. Е. Осознанный аутизм, или Мне не хватает свободы. Книга для тех, чья жизнь связана с аутичными детьми. – М.: Генезис, 2010. – 400 с.
6. Питерс Т. Аутизм: От теоретического понимания к педагогическому воздействию / Т. Питерс. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 240 с.
7. Delano M.-E., Perner D.-E. A guide to teaching students with autism spectrum disorders. – Arlington, VA, 2013. – 158 p.

ДИТИНА З АУТИЗМОМ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Методичні рекомендації

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту спеціальної педагогіки НАПН України
(*протокол № 3 від 24.03.2015 року*)

Автори:

Скрипник Т., Супрун Г.

Рецензенти:

Рибалко В. В. – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Литовченко О. В. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України.

Видання присвячено такій нагальній темі, як створення відповідних умов для забезпечення права на освіту дітей з розладами аутистичного спектра в дошкільних і загальноосвітніх закладах України. З огляду на сучасні підходи, визначені міжнародною науково-практичною спільнотою, розкрито специфіку розвитку дітей з аутизмом і ресурси освітнього середовища. Наведено ефективні шляхи підготовки дитини з аутизмом до навчально-виховного процесу, особливості здійснення психолого-педагогічного супроводу, а також шляхи забезпечення наступності дошкільної та молодшої шкільної ланок освіти.

Методичні рекомендації адресовано фахівцям навчальних і загальноосвітніх закладів, студентам психолого-педагогічного профілю, науковцям і практикам, батькам дітей з аутизмом.

Проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком» висловлює щире подяку лабораторії корекції розвитку дитини з аутизмом Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, громадській організації «Системна допомога дітям з аутизмом «Маленький принц» за підготовку до видання матеріалів посібника.

Видання здійснено в межах реалізації проекту «Інклюзивна освіта: крок за кроком» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку.

Наклад 100 прим.

Комп'ютерна верстка та дизайн:
ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

© Проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком», 2015
© Тетяна Скрипник, Ганна Супрун

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ!

 <p>ІНКЛЮЗИВНИЙ РЕСУРСНИЙ ЦЕНТР</p>	<p>Інклюзивний ресурсний центр м. Київ</p>	<p>www.nmcio.ippo.kubg.edu.ua/ ?page_id=664 E-mail: nmc.io.ippo@kubg.edu.ua (044) 294- 30-25</p>
	<p>Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»</p>	<p>www.ussf.kiev.ua E-mail: admin@ussf.kiev.ua (044) 235-11-36</p>
	<p>Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України</p>	<p>www.ispukr.org.ua E-mail: ispukr@ukr.net (044) 440-42-92</p>
 <p>НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ІППО КУБГ</p>	<p>Науково-методичний центр інклюзивної освіти ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка</p>	<p>www.ippo.kubg.edu.ua E-mail: ippo@kubg.edu.ua (044) 553-99-83</p>
	<p>Інклюзивний ресурсний центр Громадської організації «Системна допомога дітям з аутизмом»</p>	<p>www.autism.kiev.ua E-mail: autism.kiev@gmail.com (044) 38-36-128 (050) 013-14-73 (063) 271-48-78 (098) 070-19-19</p>